

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

**ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

Филологиялық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

**ВЕСТНИК
ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТА**

Филологическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3528

№ 1 (2021)

Павлодар

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА**

Филологическая серия

выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

О постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ KZ30VPY00029268

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность

публикация материалов в области лингвистики, и языкознания

Подписной индекс – 76132

<https://doi.org/10.48081/MPRM4825>

Бас редакторы – главный редактор

Жусупов Н. К.

д.ф.н., профессор

Заместитель главного редактора

Анессова А. Ж., *доктор PhD*

Ответственный секретарь

Уайханова М. А., *доктор PhD*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Дементьев В. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Еспенбетов А. С., *д.ф.н., профессор*

Трушев А. К., *д.ф.н., профессор*

Маслова В. А., *д.ф.н., профессор (Белоруссия)*

Пименова М. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Баратова М. Н., *д.ф.н., профессор*

Аймухамбет Ж. А., *д.ф.н., профессор*

Шапауов Ә. Қ., *к.ф.н., профессор*

Шокубаева З. Ж., *технический редактор*

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

<https://doi.org/10.48081/GNAN2952>

*Р. Ж. Есбалаева

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркология ғылыми-зерттеу институты,
Қазақстан Республикасы, Түркістан қ.

**Н. ҚАМИ ПРОЗАСЫНДАҒЫ
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ САНА КӨРІНІСТЕРІ**

Мақала жазушы Нұрлан Қами шығармашылығына қатысты жазылған тұңғыш ғылыми зерттеу болғандықтан суреткер шеберлігіне, жазушы шығармаларының көркемдік ерекшеліктеріне басты назар аударылды. Жазушы шығармалары қазіргі кезеңнің әдеби-қоғамдық беталысын бейнелеуге ұмтылған. Әсіресе кейіпкердің ішкі әлемін бейнелеуде қолданатын көркемдік әдістері мен шығармаларындағы жатсыну мәселесі арнайы сөз етіледі. Адамның шатасқан санасымен бетпе-бет келгенде болатын кейіпкерлердің жан шошынысын, психологиялық дәлдікпен беретін тұстарын әлемдік жазушылар Э. Хемингуэй, Ш. Айтматов шығармаларымен салыстыра талдау әдісі қолданылады. Адамның екі ұдай күй кешуін, адамның ішкі әлеміндегі сезім мен күштердің бас көтеруін суреткерлік шеберлікпен, психологиялық тереңдікпен суреттеген. Нұрлан Қами кейіпкерінің мінезін баяндап, құрғақ таныстырмайды, образдарын оқиға желісінен танимыз. Жазушы шығармашылығын психологизм тұрғысынан зерделеп, жан-жақты салыстыру мен талдаулар нәтижесінде қаламгер прозасының идеялық-көркемдік ізденістеріне бүгінгі күн тұрғысынан баға беріп, жазушы туындыларындағы замандас бейнесі сөз болады. Шығарма соңын біз күтпеген бағытта тосын шешіммен аяқтап, жазушы оқырманды интеллектуалдық тартысқа шақырған өзіндік тәсіл қолданады. Мақалада жазушының «Шал» әңгімесі тақырыптық, композициялық, поэтикалық тұрғыдан талданып, кейіпкеріне психологиялық анализ жасалады.

Кілтті сөздер: прозадағы психологизм, жан диалектикасы, аналитикалық психологизм.

Кіріспе

Қоғам дамуындағы өзгерістер адам санасына ықпал етпей қоймайды. Адамның қоғамдық қыры мен индивид ретіндегі жеке психологиясы бір-біріне тәуелді қарастырылады. Адамның жеке басында болатын мінездік ерекшеліктер, ішкі қайшылықтар, өміріндегі кейбір оқиғалар автордың концепциясынан туындайды. Автор кейіпкер арқылы өзі мұрат еткен идеяны жеткізуге тырысады. Ішкі түйсігі арқылы сезініп, бағалап, жүйелеп, типтендіріп алып сомдайды. Адам табиғатына уақыт ағымы мен қоғамдығы ірі өзгерістердің тигізетін ықпал-әсері айрықша. Осыдан авторға айналған кейіпкер қоғам аясында жеке тіршілік ете бастайды. Кейіпкер санасындағы психологиялық құбылыстардың дәл берілуі қоғамның айнасы. Жазушы сөз еткен қоғамдық мәселелер мақаланың маңызын айқындап, өзектілігін танытады.

Материалдар мен әдістер. Қазіргі қазақ прозасындағы психологиялық сана көріністері жазушы Н. Қами шығармашылығымен байланысты зерттеледі. Қазіргі қазақ прозасында психологизм мәселелері жиі орын ала бастады. Тәуелсіздік дәуірінен кейін туған туындыларды зерттеу кезінде әдебиетте еркіндік байқалады. Әсіресе кейіпкер психологиясын ашуда шығармада авторлық баяндаудан гөрі монологтар мен диалогтар, оқиғалар кең орын алатыны нақтыланады. Қазіргі таңда қазақ әдебиетінде әлі толық зерттелмеген психологизм ұғымының мәнін ашамыз. Шығарманың негізгі тірегі – адам болғандықтан, қазақ прозасындағы психологизм мәселесімен айналысқан ғалымдар Б. Майтанов, Г. Пірәлиева, Г. Ержанова т.б. еңбектеріне сүйене отырып Н. Қами прозасындағы жан диалектикасына, аналитикалық синтездік тәсілдерді қолдана отырып талдау жасалады. Сондықтан қазақ прозасындағы психологизмнің көркемдік қызметін анықтау және психологиялық сана көрістеріне талдау жасау мақаламыздың негізгі міндеті болмақ.

Нәтижелер және талқылау. Қазіргі қазақ жазушыларына осы заманғы әдебиеттің жағдайына сәйкес уақыт қойып отырған үлкен міндеттің бірі – «адам жанының диалектикасын» ашу. Дәлірек айтқанда, кейіпкердің ішкі рухани әлеміне үңілу, жан сарайына психологиялық талдау жасау саласында терең толғану, тынбай іздену. Осындай ниетпен әңгімеге көз жүгіртер болсақ, адам психологиясының қайталанбас формасын табуға болады.

Жазушы Нұрлан Қамидың 2003 жылы жарық көрген «Шал» [2] әңгімесін қолға алғанда еске Хемэнгуейдің «Шал мен теңізі» [3] есіңе түседі. Шығармалар тақырыбы ұқсас болғанымен, идеялық сипаты мүлде бөлек. Н. Қамидың әңгімесі соғыс ардагерінің өмірін суреттейді. Шал соғыста ерлік жасап көзге түскен кісі емес, жұмыста да елден ерек оза шауып жүлде алған жері жоқ. Қарапайым көптің бірі ғана. Жазушының оқырманға жеткізгісі келгені де сол көптің бірін, қарапайым жанды шығармасына арқау етіп, кейіпкер психологиясын ашуды көздейді. Осы кезге дейінгі әңгімелерде

тұлғалық ерекшелігі бар адам шығарма қаһарманы болып келсе, Н. Қами аталған әңгімесінде сол ескі сұрлеуден шыққысы келген. Оның кейіпкері шаруаға да орашолақ, ерліктің де парқын терең ұға қоймайтын миллиондардың бірі ғана. Жазушы Шалдың жас күнінен қартайғанға дейінгі аралықта ерекше есінде қалған эпизодтарды еске түсіре отырып кейіпкерінің мінезін, болмысын аша түседі. «Бірқарағанда анау-мынауға бас қатырып ойлана бермейтін Шал немістердің қоршауында қалып жан қиналған сәтте кішкентайынан бірге өскен, соғыста да майдандас деуге болатын Сапар досының іс-әрекетін кешірмейді. Жанындағылар аш құрсақ күйде неше күннен бері құр сұлдерлері келе жатқанда Сапардың тысқа шыққан болып дорбасына тыққанын оңаша жеп жан бағуы өлместің қамы дер едік. Санаулы жауынгерлердің бәрі өлмелі халде, Сапардың ширақ күйде сыр бермей келе жатуы командирлері Сергейге күдік тудырды. Сапарға қаруын кезеп тұрып қапшығын ақтарған: «бәрі жағасын ұстады, залымын қарашы, тұз салған дорбасының ішінен жылқының бір білем сүбесі шықты» [2, 142], – дейтін тұсқа келгенде оқырманның ойына «жұрт қан майданда жүргенде Сапарда жылқының еті қайдан жүр? – деген сұрақтың келетіні сөзсіз. Сол сәтте шалдың есіне соңғы шайқас кезінде тұруға шамасы жетпей көзінен жасы моншақтап, қарны ақтарылып жатқан зеңбірек сүйрейтін аттың қиналып жатқаны, бұл сонда жануар қиналмасын деп атып кетпек болғаны, Сергей оған қаратпай сүйрей жөнелгені, сол жерде Сапардың айналшықтап қап қойғаны тізбектеліп келе қалды. Сол аттың сүбесі болды бұл. Одан әрі не болғанын өзі де білмейді, мына екеуі неге шүлдірлесіп кетті деп түк түсінбей отырған серіктері де қапы қалды, Сапардың сол күйі бұтақта ілулі тұрған бесатарын қалай жұлып алып, қалай ұрып жібергені есіне түссе сол қайдан шыққан ашу екенін түсіне алмай әлі күнге дейін таң қалады, көк сүңгі иесінің өндірішегіне кірші етіп қадалғанда есін бір-ақ жинады» [2, 146]. Бұл тұста Шалдың шүлдірлеген көккөзділердің арасында жалғыз қазақ, әрі ауылдасы Сапарды зымияндығы мен құзғын қарға сияқты пасық ниеті үшін аяусыз ұрып, қанын мойынына жүктегенде де еш өкінген жоқ. Бұл ісіне қарап Шалдың бойынан жаңа бір мінез байқағандай боламыз.

«Шал» әңгімесін оқып отырып психологиялық талдауға баратыныңыз сөзсіз. Әдебиеттанушы А. Исмақова, психологиялық талдаудың негізгі міндеті – кейіпкер жаны қоғаммен, адаммен, табиғатпен қарым-қатынаста қандай эмоционалды-психологиялық өзгеріске ұшырайды, қандай қалыпқа енеді, соны жіті бақылау. Көркемдік-шынайылық болса, оны ұғындыратын, әрі ұғынатын адамдар жалпы үрдістерден өзге жеке сезімдік әуендерді таңдауға бейім. Сол себепті көркем шығармадағы өмір шындығының ең жоғары деңгейі психология заңдылықтарымен сабақтас [4, 41], – деп түсіндіреді. Шығарма ары қарай авторлық баяндаумен өрбиді. Шал немістермен соғыста да, тұтқынға түскенде де, қашып шығып партизан болғанда да, Сібірге

айдалғанда да жанында «ішінде темірден өзегі бар» командирі Сергейден айырылғанда қатты жалғызсырайды. «Өздігінен ешқашан сөйлемейтін, ешкіммен жұғысып кете алмайтын ауыр мінезді адам, арбиған денесінен қорқып көп адам жолай да бермейді, өмірдегі бірден-бір досы сол орыстың баласы еді, одан солай айырылды. Әке-шеше, туған-туыс атаулыны он жасында ашаршылық жалмап еді, бұл іші кеуіп Сапардың үйіне барғанда әкесі тепкілеп тұрып қуып жіберген, содан бір диуана кездесіп, екеуі тышқан аулап аман қалды, әлгі диуананың сиқыры бар ма, әлде тышқанның тілін біле ме, іннің аузына отыра қалып әлденені сарнап қоя береді, сүт пісірім уақыт өткеннен кейін жылт етіп тышқанның басы көрінеді, сәлден соң қайта кіріп кетемін дегенде диуананың алдын-ала дайындап, іннің аузына құрып қойған тұзағына түседі. Екеуі сөйтіп итшілеп жүргенде ел аралап жүрген бір дөкейлер тауып алып, диуананы түрмеге, мұны жетімдер үйіне өткізген, сөйтіп аман қалды, әйтпесе не әке-шешесінің артынан аттанатын еді, не біржола мысыққа айналып кететін еді» [2, 148].

Сергей қайтыс болғаннан кейін Шал айдауда жүргенде Қазақстаннан бір топ тұтқын келеді. Араларында Құмар деген кісімен жақын болып оқиға өрбиді. Кейіпкердің қиын тағдырын жазушы ішкі монолог, толғаныс т.б. сияқты адами проблемаларды, бір кезеңдік тұтқын өмірін: ондағы жаңа тіршілік-тынысты сыртқы реалдық өмір шындығын сана күресі, ой арпалысы, көзқарас қақтығысы арқылы бейнелейді. Суреткердің өзіне тән психологиялық стилі осы шығармада жан-жақты көрінген.

Автор шығармасында кейіпкерінің мінез құлқын әр түрлі эпизодтар арқылы ашуға тырысады. Шығарма психологизмге құрылғандықтан автор шалдың атын атауды да қажет деп таппайды. Бірақ шығармадағы шалдың жастайынан көрмеген қиындығы қалмаған. Соғысқа да қатысты. Жазушы бір адамның басына соншалықты сынақтың берілуі Шалдың жас күніндегі бір қателігінің салдарынан дегенге саятындай. Соғысқа алғаш кіргенде екі рет жараланған, бір оқ кеудесін тесіп өтіп жауырынына қадалды, дәрігерлер ешқандай дәрісіз-ақ арқасын тіліп отырып алып тастаған, алғаш рет арақты сонда ішті, екіншісі - снарядтың жарқыншағы болатын, қара санын ойып кетіпті, онда да бүйтіп ауырсынып көрмеп еді. Жалпы, өзі түйе сияқты төзімді жаратылған, анау-мынауы қыңқ етпей көтере беретін, әлде әлсірейін дегені ме екен... Кім білген, екі жыл соғысты, екі жыл немістердің тұтқынында болды, бір жыл партизандық қылды, бір жыл өзіміздің түрмеде отырды, енді міне, екі жылдан бері Сібірдің масасына таланып, суығына тоңып саяси тұтқын болып лагерьде жүр, қандай денсаулық болсын! Сонда да шыдастық танытып жүрген Шалдың көретін азабы алда болып шықты. Қазақстаннан келген тұтқын Құмар екеуі әңгімелесіп тұрып құлап келе жатқан ағаштың астында қала жаздап, әзер аман қалды. Ағаштың астына бастырылға аяғы да аман қалар ма еді кім

білсін, түрме күзетшілері жарадар аяқты жұмыстан қашқақтадың деп тепкілеп жүріп жұмысқа жегіп, ақыры кесетін жағдайға жеткізді. Оқиғаның осы бір тұсын жаның түршікпей оқи алмайсың: «Талып жығылған адам да түс көреді екен, кейін білді ғой, сол құлағаннан екі күн бойы ес-түссіз жатыпты, әлде есі кірген кезде ұйықтап кетті ме, қалай болғанда да түсінен шошып оянды... Сол тас қорап, есіктің үстіндегі саңылаудан жарық білінеді, үсті-басы шылқып кетіпті, мұнысы несі деп маңдайын сипап көрді, терлеп жатыр екен, төменгі жағын ұстап көрді, ол да шылқып тұр, түсіндегі құбыжықтан қорқып бұтына жіберіп қойғанын сонда түсінді. Енді қайтпек керек? Айтпақшы, аяқ не болды екен? Тың тыңдап біраз жатты, ештеңе сезетін емес, жайымен қозғап көрді, ауырмайды, апырмай, шынымен жазылып кеткені ме? Екі қолымен жер таянып көтеріліп отырды. Қара санын сипады, ауырмайды, тізесін ұстады, дін аман, балтырын ұстады, одан төмен жылжып аяғын, табанын ұстап көрді, ауыратын емес. Енді тұрып көрсе қайтер екен? Еппен қозғалып орнынан көтерілді, салмағын сау аяғына салған, екінші аяғын да қорқасоқтап еденге тіреді, сезер емес. Сонда ғана санасына жетті, аяғы ауырмайды емес, ауырғанды сезбейді екен, жаны кетіп қалыпты, бұл қалай? Қайтадан отырды, енді әлгі әйеншектікті қойып, күп болып ісіп тұрған аяғын уқалай бастады, саусағымен мытып-мытып қояды, бәрібір түк сезбейді. Әр башпайын бір-бірлеп жұлқып көрді, өз аяғына ұқсамайды, үлкен башпайын қаттырақ тартып қалған, жұлынып кеткені. Ау, бұл не пәле?! Тірілей шіри бастағаны ма?! Бұл өзі анық башпай ма, әлде өлі терісі ме деп ала көлеңкеде үңіліп келіп қараған, қолымен сипап та көрді, ия, сол, өзінікі болса да, басқанікі болса да кәдімгі башпай, оң аяқтың үлкен башпайының өзі. Орнын сипап көрген, қан жоқ. Жүрегі мұздап кетті. Сонда қалай, мынау өлі башпай ма? Кімнің башпайы бұл? Әрине, өзінікі. Сонда бұл өлі болғаны ма? Екінші аяғын ұстап көрді, жоқ, тірі екен, жаны бар. Қызық болды-ау мынау... Денесінің жартысы тірі, жартысы өлі адам бола ма? Бұл қалай? Өстіп санасы сарсылып отырғанда салдырлап есік ашылды. Бұл жолғы қарауыл басқа біреу екен, бірақ, әдейі үйретіп қоя ма, бәрінің мінез-құлықтары бірдей болып келеді. Кіре сала дүрсе қоя берді. Жауыз, оңбаған, сатқын, арамтамақ, сендейлерді атып өлтіру керек, кеңес өкіметінің мойнына мініп алған масыл, сүмелек, екі күннен бері еркеліктен тұра алмай жатысың жаман еді, ішкі қорыңның бәрін бұтыңа жібергенсің бе, сасып кетіпті ғой мына жер! Тұр, кәне! Бол, тез! Сатқын! Опасыз! Бұл оған башпайды ұсынды. Мә, алшы мынаны. Бұл не пәле тағы?! Не беріп тұрсың маған, сұмпайы?! Башпай. Башпайы несі? Қайдан шыққан башпай, кімнің башпайы?! Менің башпайым. Ах, оңбаған, зиянкес! Жұмыстан жалтару үшін өз-өзінді мүгедек қылған екенсің ғой? Көрсетермін саған, сүмелек! Фашистердің үйреткені ме бұл?! Мә, саған! Мә! Тарт сазайынды, фашистің құйыршығы! Фашист деп немістерді айтушы еді, сонда бұл немістің құйыршығы болғаны ма,

мұны қайдан шығарған? Әлде мазақ қылып қорлағаны ма? Кейде қай жерде қорлықты көбірек көргенін, немістердің тұтқынында ма, әлде кеңестік лагерде ме – өзі де айыра алмайды» [2, 151]. Адамның жаны мен тәніне қатар тиген соққыны бұдан артық қалай баяндауға болады? Жазушы кейіпкерінің басына түскен ауыртпалықты шыңына жеткізе баяндаған. Оқып отырған оқырманның жаны бірге ауырып, ендігі кейіпкеріміз өлетін халге жетті-ау дегенде,

«...Батыр болмақ ойдан-ды,
Жалаңаш барып жауға шап,
Ажалың әлде қайдан-ды!..» [5]

– деп Махамбет бабасының сөзімен өз-өзіне дем бергендей болады. «Шалдың» психологиялық шығарма табиғатына тән негізгі сипаты шығарманың сюжеттік-композициялық концепциясы кейіпкердің ішкі әлемін талдау мақсатына тәуелділігінде. Кейіпкердің қиын тағдырын жазушы ішкі монолог, толғаныс т.б. сияқты адами проблемаларды, бір кезендік түрме өмірін: ондағы жаңа тіршіліктің тынысты сыртқы реалдық өмір шындығын сана күресі, ой арпалысы, көзқарас қақтығысы арқылы бейнелейді. Суреткердің өзіне тән психологиялық стилі осы шығармада жан-жақты көрінген. Карцерде жатып өзі туралы «айналасы жып-жылмағай, төрт қабырға, еден, төбе – бәрі бетон, тура тас қораптың ішіне салып қойған жәндік сияқтысың. Қазір өзінің де жәндіктен артық болып тұрғаны шамалы-ау, бала күнінде құрт-құмырсқа көрсе табанымен тапап өлтіруге құмар еді, енді сол өз басына келіп тұр, мұны да қолында билігі бар кез-келген сүмелек аяғымен бір-ақ тапап, езе салуы мүмкін. Шығармашылық шегініс арқылы сана ағымындағы күрделі толқындарды суреттеп, ішкі толғаныстарды көрсетеді. Бұл әдебиетте жан диалектикасын бейнелеу тәсілі, яғни аналитикалық психологизмнің үлгісі. Аналитикалық психологизм – негізінен психологиялық шығарма жанрының тууына, шығармаға психологиялық талдау жасауға негіз болған бірден бір тәсіл. Ғалымдардың зерттеуі бойынша аналитикалық тәсілдің негізгі желісін құраған, оның басты көрінісі – ішкі монолог. Шығарманың бүкіл оқиғасы Шалдың айналысында соның ойында өтеді. Психологиялық талдаудың аналитикалық түрі арқылы кейіпкер өзін-өзі таниды. Ішкі жан дүниесінің дірілі, сезім қақтығыстары арқылы танылады [6, 73]. Г. Пірәлиева: «эмоционалдық қозғалыс ой қозғалысына дем беріп отырады» [7, 111], – деп, ішкі әлемді әшкерелеудің (бейнелеудің) бірден-бір әдісі осы психологиялық тұрғыдан өзін-өзі талдау (өзін-өзі жегідей жеу) екенін айтады.

Шалдың адам баласына білдірмеспін дейтін жан-жүрегінің қат-қабат қуысына жасырған құпия сырын кемпірі қайтыс болғаннан кейін Сейтек құрдасына ғана айтқан жалғыз сыры бар: «Зейнеткерлікке шығарда қайсыбір қағазын таппай сандықты ақтарып отырып уақыт табынан сап-сары болып сарғайып кеткен көне сурет тауып алған. Қараса, баласы, кәдімгі Алматыда оқып жүрген баласының өзі, қасы қиылып, көзі шоқтанып, дөңестеу мұрны

мен жымқырылған ерніне әсем жараса қалған қияқ мұртына дейін аумақ қалыпты. Бірақ, неге ескі? Суреттің артына қараған, әйелінің атына арналған мәңгілік естелік деген сөзді оқыды, сүйіктің дегенді көзі шалып қалды, 1940 деген санды көрді. Көрді де түсінді» [2, 167]. Жәпірейген кемпірінің қу соғыстың қырсығынан сүйгенінен айырылғанымен оған деген сезімін жоғалтпаған, күнәдан пәк, кіршіксіз адал бола тұрып алғашқы махаббатын да ардақтай білген, тоғыз ай бойында жүрген баласына сезімінің күшімен сол сүйіктісінің келбетін бергеніне таң қала отырып, әйеліне құрметі арта түскенін байқаймыз. Адам түгіл малға да зекіріп көрмеген шалымыз кемпіріне де, балаларына да ешқашан дауыс көтерген емес, бірақ жүзінен бір ызғар байқалып тұрушы еді, әлгі суретті көргеннен кейін сол ызғардың табы да жоғалып кетті, көзі қып-қызыл, суық жүзді, қапсағай денелі қарттың орнына көп сөйлемейтін, дидарынан шуақ төгілген, көзінің қызарып тұрғаны да мінезінің жұмсақтығының белгісі сияқты мейірбан қарт пайда болғанын баяндайды. Отыз жыл бірге ғұмыр кешкен бір шөкім шөмиген кәрі кемпірінің осындай асыл сезімді, саф таза махаббатты кір шалдырмай сақтап келуі кейіпкердің бүкіл болмысын өзгертіп жібергендей. Ғұмырының соңына қарай Сейтекті тыңдағаны болмаса, өз-өзімен ғана сырласуы кемпірінің сыр сақтағанындай үндемейтін халге жетеді. Жазушы кейіпкерінің ішкі ойларын логикалық сипатқа бейімдемесе де, психологиялық детальдармен оқиғаны шебер үйлестіре білген.

Шығарма жанры әңгіме болғандықтан жазушы авторлық баяндау арқылы уақыт ағымын жылдамдатады: «уақыт жылжып өткен сайын жүректегі жара да жазылған сияқты, бұрынғыдай дүние түгел тұнжырап тұрғандай көрінбейтін болды, халықтың да еңсесі көтерілген. Ұлы көсем дүние салған жылы бұл да үйленді, пошта таситын жесір әйел бар еді, сонымен көңіл қосты, бір ұл, бір қыз сүйді» [2, 156]. Оқырман осыдан кейін жазушыдан Шалдың бұдан кейінгі өмірі жақсаратынын күтеді. Алайда, автор оқиға астарынан тағы бір ойдың шетін шығарады. Кеңес дәуірінде шығармасымен елге танылған адамзаттың Айтматовы шығармасына өзек еткен мәңгүртизм, көзқамандар проблемасы Н. Қами прозасынан да бой көрсетеді. Академик Р. Бердібай қазіргі таңда тілімізге космополит [8] деген терминнің енгенін және оның анықтамасы ретінде «космополит дегеніміз – көзқамандық. Көзқамандар білімді, ақыл-есі бүтін, дүниежүзі тарихы мен экономикасынан сөз қозғағанда желдей еседі. Тіпті, кітап та жазатын санасы бар. Бірақ олардың білімі өз ұлтына жанасымы жоқ космополиттік білім. Көзқамандардың қазіргі мұрагерлері өз ана тілін білмейді. Халықтың салт-санасын мансұқтайды. Елінің тарихын қадір тұтпайды. Ең қасіреттісі сол, елінде болып жатқан құбылыстарға өз ұлтының мақсат-мұраты тұрғысынан емес, басқа бір елдің көзқарасы мен дүниетанымы биігінен қарайды. Сондықтан да көзқамандар мәңгүрттерден

анағұрлым қауіпті» [9, 97], –деп, мәңгүрттіктің асқынған формасын түсіндіреді. Ш. Айтматовтың «Боранды бекет»[10] романында әкені пайда көзі ретінде пайдаланған Сәбитжан үшін, Найман-Ана қорығына жол жүру бос әурешілік. «Сәбитжан өзін-өзі ақтаған болды: жұмысбасты адам, бастықтардан әке-көке деп сұранып шыққан. Зират алыс па, жақын ба, онда бастықтардың қанша шаруасы бар. Бастықтың аты-бастық, қаланың аты-қала» [10, 27].

Осы тұста екі шығармадағы оқиғалар желісі жалғасып жатқандай: «Шалды жерлеуге ұлы келе алмады, қызына хабар тимесе керек, қарасын бастан-аяқ Сейтек құрдасы атқарып шықты» [2, 159]. Сәбитжан мен Шалдың ұлы, Едіге мен Сейтек бейнелері бірін-бірі қайталағандықтан емес, қоғамдағы ұқсас жағдайлардың Шалдың балаларынан бөлініп жалғыз қалуы, олардың әкелерін ойламауы, шал қайтыс болғанда ауыл адамдарының оны арулап жер қойнына тапсыруы т.б. оқиғалардың жиілеуінен.

Жазушы шығармаларында басты кейіпкер өзімен-өзі болып, оңашаланып, психологиялық тебіреніске жиі беріледі. Диалогқа қарағанда монолог басымдау болып оқиға шиеленісінен гөрі тереңнен толғану, ойлану, кейіпкер тебіренісі, іштей арпалысы басым. Осылар арқылы психологиялық тартыс күшейіп, кейіпкердің ішкі тебіренісі шарықтап барып, жан сыры ашылады.

Қорытынды. Мақалада Нұрлан Қамидың 2003 жылы жарық көрген «Шал» әңгімесі арқылы психологиялық талдау жасалып, образ табиғатын ашуға тырыстық. Шығарма терең психологизмге құрылғандықтан автор шалдың атын атауды да қажет деп таппайды. Бірақ шығармадағы шалдың жастайынан көрмеген қиындығы қалмаған. Соғысқа да қатысты. Жазушы бір адамның басына соншалықты сынақтың берілуі Шалдың жас күніндегі бір қателігінің салдарынан дегенге саятындай. Жалпы, өзі түйе сияқты төзімді жаратылған, анау-мынауы қыңқ етпей көтере беретін, әлде әлсірейін дегені ме екен... Кім білген, екі жыл соғысты, екі жыл немістердің тұтқынында болды, бір жыл партизандық қылды, бір жыл түрмеде отырды, енді міне, екі жылдан бері Сібірдің масасына таланып, суығына тоңып саяси тұтқын болып лагерьде жүр, қандай денсаулық болсын! Сонда да шыдастық танытып жүрген Шалдың көретін азабы алда болып шықты...

Өзіндік өрнегімен қазақ прозасына үлес қосқан Нұрлан Қами прозасы тәуелсіздіктің алғашқы ширегінде әдебиетке қосылған тың бастама. Жазушы шағын жанрдың дамуымен қатар, жаңа идеялар алып келді. Өзіндік стилі бар, қалыптасқан жазушы екенін шығармаларын талдау барысында көз жеткіздік. Алайда бір мақаламен Нұрлан Қами прозасын толық танып біттік дей алмаймыз. Жазушының әлі паракталмаған әңгімелеріне талдау жұмыстарын жүргізу алдағы уақыттың еншісі болмақ.

Пайдаланған деректер тізімі

- 1 **Нұрғали, Р.** Қазақ әдебиетінің алтын ғасыры. Зерттеу. – Астана : Күлтегін, 2002. – 528 б.
- 2 **Қами, Н.** Көк қақпа. Хикаяттар мен әңгімелер. – Алматы : Қазақ тарихы, 2010. – 285 б.
- 3 **Хемингуэй, Э.** Шал мен теңіз. [Мәтін] [Электронды ресурс]. – [https://kitap.kz/book/4161/read#epubcfi\(/6/2\[id1\]!/4/2/2/1:0\)](https://kitap.kz/book/4161/read#epubcfi(/6/2[id1]!/4/2/2/1:0)).
- 4 **Исмакова, А.** Казахстанская художественная проза. Поэтика. Жанр. Силь. – Алматы : Ғылым, 1998. – 280 с.
- 5 **Өтемісұлы, М.** Менің атым Махамбет. [Мәтін] [Электронды ресурс]. – https://adebiportal.kz/kz/news/view/menin_atim_mahambet_20220
- 6 **Савельева, В. В.** Психоантропология и современная художественная литература. // Художественная литература и проблемы антропологии. – Караганда, 2002. – С. 162–172.
- 7 **Пірәлиева, Г.** Ішкі монолог. – Алматы, 1994. – 176 б.
- 8 **Бердібай, Р.** Бес томдық шығармалар жинағы. – Алматы : Қазығұрт, 2005. – 464 б.
- 9 Әдебиеттану терминдер сөздігі. – Алматы : Ана тілі, 1998, – 278 б.
- 10 **Айтмагов, Ш.** Боранды бекет (Ғасырдан да ұзақ күн). – Алматы : Жалын, 1986. – 304 б.

References

- 1 **Nurgali, R.** Qazaq adabietinin altyn gasyry. Zertteu. [The golden age of Kazakh literature. Research] [Text]. – Astana : Kultegin, 2002. – 528 p.
- 2 **Qami, N.** Kok qaqpa. Hikaiattar men angimeler. [Blue Gate. Stories and tales] [Text]. – Almaty : Kazakh history, 2010. – 285 p.
- 3 **Heminguei E.** Shal men teniz. [The sea and the sea.] [Text] [Electronic resource]. – [https://kitap.kz/book/4161/read#epubcfi\(/6/2\[id1\]!/4/2/2/1:0\)](https://kitap.kz/book/4161/read#epubcfi(/6/2[id1]!/4/2/2/1:0)).
- 4 **Ismakova, A.** Kazahstanskaia hudojestvennaia proza. Poetika. Janr. [Kazakhstanian fiction. Poetics. Genre. Style] [Text]. – Almaty : Science, 1998. – 280 p.
- 5 **Otemisuly, M.** Menin atym Mahambet. [My name is Makhambet] [Text]. [Electronic resource]. – https://adebiportal.kz/kz/news/view/menin_atim_mahambet_20220.
- 6 **Saveleva, V. V.** Psihoantropologia i sovremennaia hudojestvennaia literatura. // Hudojestvennaia literatura i problemy antropologii. [Psychoanthropology and modern fiction. Fiction and problems of anthropology] [Text]. – Karaganda, 2002. – 162–172 p.

7 **Piralieva, G.** Ishki monolog. [Internal monologue] [Text]. – Almaty, 1994. – 176 p.

8 **Berdibai, R.** Bes tomduq shygarmalar jinagy. [Collection of works in five volumes] [Text]. – Almaty : Kazygurt, 2005. – 464 p.

9 Adebiettanu terminder sozdigi. [Dictionary of literary terms] [Text]. – Almaty : Native language, 1998, – 278 p.

10 **Aitmatov, Sh.** Borandy beket (Gasyrdan da uzaq kun). [Storm station (Longer than a century)] [Text]. – Almaty : The flame, 1986, – 304 p.

Материал баспаға 16.03.21 түсті.

Р. Ж. Есбалаева

Международный казахстанско-турецкий университет

имени Ходжи Ахмета Ясави,

Научно-исследовательский институт тюркологии,

Республика Казахстан, г. Туркестан.

Материал поступил в редакцию 16.03.21.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОЗНАНИЕ В ПРОЗЕ Н. КАМИ

Поскольку статья является первым научным исследованием, посвященным творчеству писателя Нурлана Ками, основное внимание было уделено мастерству художника, художественным особенностям произведений писателя. Ведь творчество талантливого художника стремится отразить литературные веяния современности. В частности, рассматриваются художественные приемы и проблема отчуждения в произведениях, которые используются в изображении внутреннего мира героя. Проведен сравнительный анализ с произведениями мировых писателей Э. Хемингуэя, Ш. Айтматова с точно переданными психологическими моментами душевного переживания героя при столкновении с запутанным сознанием человека. Он изобразил душевное состояние, возвышение чувств и сил во внутреннем мире человека с психологической точки зрения. Нурлан Ками не описывает и не представляет характер персонажа, а показывает в сюжетной линии. Изучая творчество писателя с точки зрения психологии, в результате всесторонних сопоставлений и анализа идейно-художественных устремлений писательской прозы были оценены с сегодняшней точки зрения, а также рассмотрены открытие современного образа, образа главного героя в произведениях писателя. Завершив конец произведения в неожиданном для нас направлении,

писатель использует оригинальный подход, который побуждает читателя к интеллектуальному противостоянию. В статье рассказ писателя «Шал» анализируется тематически, композиционно, поэтически, и проводится психологический анализ его героя.

Ключевые слова: Психологизм в прозе, диалектика души, аналитическая психология.

R. Zh. Yesbalaeva

Scientific Research Institute of Turkology,
Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University,
Republic of Kazakhstan, Turkestan.

Material received on 16.03.21.

PSYCHOLOGICAL CONSCIOUSNESS IN THE PROSE OF N. KAMI

Since the article is the first scientific research which dedicated to the work of the writer Nurlan Kami, the main attention was paid to the skill of the artist, the artistic features of the writer's works. In fact, the work of a talented artist seeks to reflect the literary trends of our time. In particular, the article deals with artistic techniques and the problem of alienation in works that are used in the image of the inner world of the hero. A comparative analysis is carried out with the works of world writers E. Hemingway, Sh. Aitmatov with accurately transmitted psychological moments of the hero's emotional experience when confronted with the confused consciousness of a person. He depicted the state of mind, the elevation of feelings and forces in the inner world of a person from a psychological point of view. Nurlan Kami does not describe or represent the character of the character, but shows in the storyline. Studying the work of the writer from the point of view of psychology, the result of a comprehensive comparison and analysis of the ideological and artistic aspirations of literary prose was assessed from today's point of view, as well as the opening of the modern image of the main character in works of writer. Having completed the end of the work in an unexpected direction, the writer uses an original approach that encourages the reader to intellectual confrontation. In the article, the writer's story «Shal» is analyzed thematically, compositionally, poetically, and a psychological analysis of his character is carried out.

Keywords: Psychologism in prose, dialectics of soul, analytical psychology.

Теруге 16.03.2021 ж. жіберілді. Басуға 26.03.2021 ж. қол қойылды.
Электронды баспа
1,80 Mb RAM

Шартты баспа табағы 17,0. Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.
Компьютерде беттеген: А. Шукурбаева
Корректор: А. Р. Омарова
Тапсырыс № 3754

Сдано в набор 16.03.2021 г. Подписано в печать 26.03.2021 г.
Электронное издание
1,80 Mb RAM

Усл. печ. л. 17,0. Тираж 300 экз. Цена договорная.
Компьютерная верстка: А. Шукурбаева
Корректор: А. Р. Омарова
Заказ № 3754

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.
67-36-69
e-mail: kereku@tou.edu.kz
www.vestnik.tou.edu.kz